

Творча спадщина Вченого – народний скарб

«У кожній сфері людської діяльності, у кожній галузі знань є постаті, фаховий авторитет яких безсумнівний, бо підкріплений вагомими результатами їхньої праці, які пройшли випробування життям. До таких постатей в українській педагогіці належить академік С. У. Гончаренко».¹

Велет української педагогічної науки, ім'я якого ввійшло до золоті скарбниці нашого народу кінця ХХ – початку ХХІ століття. В цих словах – глибокий зміст, особливі сердечні почуття, пошана й любов до Вчителя-Вченого, Великого Друга й неповторної людини – Семена Устимовича Гончаренка.

Сам Бог і доля подарували мені зустріч із Семеном Устимовичем ще в 1976 році, коли він був незмінним представником Науково-дослідного інституту педагогіки Міністерства народної освіти УРСР у різних комісіях і творчих групах, що створювалися в радянські часи Верховною Радою України та відділом науки і навчальних закладів ЦК Компартії України. Перша зустріч із Семеном Устимовичем справила на мене неповторне враження. Високий інтелект, енциклопедичні знання, постійні наукові пошуки, вміння дискутувати з опонентами, незважаючи на їхній високий державний ранг, й непримиренність до фальші, до лжеконцепцій, які призводили лише до негативних результатів у системі освіти. Саме такі риси особистості вченого Семена Устимовича Гончаренка закарбувалися в моїй пам'яті й залишилися в моєму серці.

З 1 червня 1981 року мені пощастило працювати із Семеном Устимовичем як із заступником директора з наукової роботи Інституту педагогіки Міністерства народної освіти УРСР, а з березня 1993 р. – з віце-президентом, академіком-секретарем Відділення дидактики, методики та інформаційних технологій в освіті АПН

¹ Освіта. – 2003. – № 14/15. – С. 6.

України. Як головний науковий співробітник (з грудня 1998 р.) Інституту педагогіки і психології професійної освіти (з лютого 2007 р. – Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих) він відіграв надзвичайно важливу роль у становленні і розвитку цієї академічної установи. Семен Устимович не лише брав активну участь у роботі вчених рад інституту (і спеціалізованої на захисті докторських і кандидатських дисертацій, і робочої вченої ради). Зазначимо, що об'єктивно критикуючи наукові проекти, подані на розгляд цих та інших рад, він завжди щедро пропонував свої концептуальні підходи, авторські ідеї, давав цінні поради.

На кожному із цих життєвих етапів я пізнавала й відкривала свого Гончаренка, зростала на його висококваліфікованих методологічних та інших порадах, а головне – на сердечності, щирому прагненні допомагати тим, хто шукає, осмислює нові теорії та концепції й прагне особистого саморозвитку. Незабутніми для мене стали і перші, й останні роки роботи із Семеном Устимовичем. Філософське бачення Вченим освітянських проблем й несприйняття бюрократизму в системі освіти і науки, у проведенні педагогічних досліджень вражали не тільки науковців Інституту педагогіки, а й працівників тодішнього Міністерства народної освіти УРСР та інших державних структур.

Семен Устимович завжди працював. Він ніколи не марнував часу (хіба що змінював види своєї наукової діяльності). Його робочий стіл в Інституті педагогіки, в Президії АПН України, в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих – це унікальне явище в організації наукової праці. Передусім на ньому завжди були найновіші вітчизняні й зарубіжні наукові журнали, монографії, збірники наукових праць, які Вчений оглядав, перечитував необхідне, палко критикував «дурниці» й водночас схвалював інноваційні розробки. У процесі такої системної аналітично-наукової діяльності він читав, аналізував, формулював свої пропозиції та рекомендації.

А поряд з усім цим – дисертації та автореферати різних аспірантів і докторантів (і «своїх», і не «своїх»). Доречно зазначити, що «чужих» науковців у нього ніколи не було. У процесі щоденної

роботи накопичувалися різні записи – окремі фрагменти до рукописів статей, підручників, монографій. До цього часу не можу збагнути, як він устигав усе це робити паралельно. І це тоді, коли треба було виконувати ще й управлінські функції і в Інституті педагогіки, і в Академії.

Особливим «ритуалом» для наукових співробітників усіх лабораторій Інституту педагогіки були звіти про виконання індивідуальних планів НДР кожним співробітником. «Семенівські бані» – так ми їх називали. Ці інтелектуальні «бані» стимулювали критичне мислення, відкривали очі на реальний стан справ, допомагали бачити фальш, налаштовували на високий рівень методологічних вимог і розуміння важливості нових завдань у науково-дослідній роботі.

Семен Устимович ніколи не розмінювався на дрібниці. Він завжди бачив головне, приділяв увагу стратегічним питанням розвитку освіти і науки. В «Інформаційному довіднику Національної академії педагогічних наук України», виданому до 20-річчя НАПН України, (К., Пед. думка, 2013) на сторінці 117 читаємо:

«Фахівець у галузі загальної педагогіки і методики навчання фізики. Досліджує проблеми методології педагогіки, фундаменталізації та гуманітаризації освіти, теорії навчання, дидактики фізики. Обґрунтував дидактичні засади формування природничо-наукової картини світу у школярів. Автор концепції гуманітаризації загальної середньої освіти, першого українського педагогічного словника. Створив систему підручників з фізики для різних типів загальноосвітніх навчальних закладів.

Підготував 30 докторів і 55 кандидатів наук. Член двох спеціалізованих вчених рад із захисту докторських дисертацій.

Опублікував понад 300 наукових праць. Серед них: монографія “Формування наукового світогляду учнів у процесі вивчення фізики”, “Методика навчання фізики в середній школі” в чотирьох книгах, підручники з фізики для загальноосвітньої школи та посібники для вищих навчальних закладів, посібник для науковців “Педагогічні дослідження”, “Український педагогічний словник”, серія науково-популярних книг».

Цей науковий доробок – результат титанічної праці вченого впродовж більше ніж півстоліття.

Семен Устимович Гончаренко – це совість педагогічної науки. Він постійно дбав про вдосконалення її поняттєво-термінологічного апарату, про уточнення, доповнення й обґрунтування змісту основних категорій, понять і термінів сучасної педагогіки. Учений не міг погодитися із підміною понять, їх примітивним тлумаченням і спрощенням. Це спонукало його до створення першого в нашій державі «Українського педагогічного словника», який побачив світ 1997 р. у видавництві «Либідь», яке й донині очолює талановитий видавець О. О. Бойко. Та на цьому Вчений не зупинився. Він надалі осмислював і уточнював сутність понять. Результат цієї невтомної праці впродовж 15 років – «Український енциклопедичний педагогічний словник». Видання друге, доповнене й розширене. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – 552 с.

Постійно дбаючи про методологічну культуру дослідника, педагогічну культуру вчителя, академік С. У. Гончаренко приділяв особливу увагу обґрунтуванню наукознавчих проблем педагогіки. Він наголошував, що «...Все більш настійну потребу в наукознавчому аналізі відчуває і сучасна педагогічна наука, у зв'язку з чим особливого значення набуває становлення і розвиток педагогічного наукознавства...»².

Учений не був байдужим до проблем, пов'язаних із предметом вивчення педагогіки, її законами, закономірностями, принципами і правилами. Він писав: «...Будь-яка наука має свій предмет вивчення, свої закони, закономірності, принципи і правила. Є вони і в педагогіці – науці, яка вивчає освіту як особливу, соціально й особистісно детерміновану педагогічну діяльність з прилучення людини до життя в суспільстві, яка характеризується педагогічним цілепокладанням і педагогічним керівництвом. Без законів і закономірностей наук не буває. Знання педагогічних законів і закономірностей допомагає педагогу знайти відповіді на ключові

² Гончаренко С. У. Педагогічні закони, закономірності, принципи. Сучасне тлумачення / С. У. Гончаренко. – Рівне : Волинські обереги, 2012. – С. 4.

питання освітньої практики: в ім'я чого і для чого навчати дітей (цілі і цінності освіти)? Кого навчати? Коли починати систематичне навчання? Чого вчити (зміст освіти)? Як учити (методи, прийоми, технології)? Як створити умови для повноцінної та ефективної освіти? Мова йде про пізнання й застосування законів і закономірностей навчально-виховного процесу...»³.

Обґрунтування положення щодо педагогіки як особливої галузі соціальної практики, і відповідної їй, функціонуючої в її надрах галузі виробництва знання – цей висновок академіка С. У. Гончаренка має методологічне значення для розвитку педагогічного наукознавства.

Невтомні пошуки цього видатного дидакта-філософа спрямовувалися на формування методологічно грамотного вчителя, майстра педагогічної справи, здатного оцінювати факти з точки зору педагогічних законів і закономірностей. Вчений наголошував: «Лише тоді, коли педагогічні закони і закономірності увійдуть до складу особистих переконань учителя, визначаючи бачення ним педагогічної дійсності, вони сприятимуть успіху в його професійній діяльності»⁴.

С. У. Гончаренко відзначався високим рівнем критичного мислення. Саме тому він закликав не приймати на віру жодного авторського твердження, не робити з нього абсолюту, догми, яким привабливим або логічно бездоганним воно не здавалося на перший погляд...

Для мене С. У. Гончаренко – взірць ученого-енциклопедиста, методолога, людини дивовижно глибокої і тонкої, невтомного трудівника на ниві педагогічної науки, для якого головне – самотворення і самозростання, самовдосконалення, «сила творчості – сила перетворення, самоперетворення» (за М. Боришевським). Ця потужна духовно-інтелектуальна сила рухала Семеном Устимовичем на всіх етапах його науково-педагогічної діяльності.

³ Гончаренко С. У. Педагогічні закони, закономірності, принципи. Сучасне тлумачення / С. У. Гончаренко. – Рівне : Волинські обереги, 2012. – С. 4–5.

⁴ Там само. С. 188–189.

Вона дарувала десяткам-сотням і молодих, і зрілих науковців радість педагогічної творчості, поступ до самопізнання й самоактивності, самотворення, що унеможливило нікчемне «ніщо», в якому панує «мерзенність спустошення» (О. Потебня).

Семен Устимович працював, шукав і творив до останніх днів свого життя. Уранці 5 квітня 2013 року він приїхав на вулицю Максима Берлінського, 9 до Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих, якому віддав останні роки свого життя. Інститут любив свого Академіка, шанував, завжди прислуховувався до його думки. Та й Семен Устимович якось по-особливому ставився до Інституту, радів його зростанню у вимірах наукових і загальнолюдських... Тоді він обійшов інститутські поверхи, запитав, де «науковий народ», зайшов до свого кабінету, на п'ятому поверсі, в якому полюбляв щоденно працювати й спілкуватися, забрав якісь книги і рукописи – та пішов назавжди...

7 квітня 2013 року у святий день Благовіщення, перестало битися серце цього видатного українського вченого. Ми цілком ще не збагнули й не відчули, що втратили Велику Людину, Видатного Вченого, Педагога-Філософа, Невтомного Творця на ниві освіти й науки.

Переконана, що Семен Устимович Гончаренко житиме довго-довго-довго... Доти, доки його учні, науковці, вчителі та їхні діти читатимуть його підручники і навчальні посібники, методологічні, наукознавчі й методичні праці. Творчий доробок Вченого, створені ним концепції і книги продовжують його життя...

Н. Г. Ничкало,

доктор педагогічних наук, професор,
академік-секретар Відділення
професійної освіти і освіти дорослих
НАПН України